

JAK TO POWIEDZIEĆ PO UKRAIŃSKU? Z PROBLEMÓW AKWIZYCJI JĘZYKA UKRAIŃSKIEGO U RUSYCYSTÓW

Dagmara Nowacka

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Streszczenie. Artykuł stanowi próbę opisu zjawiska wpływów międzyjęzykowych. Badaniom zostali poddani studenci rusycyści z poziomem biegłości A2/B1 podczas nabywania kolejnego języka obcego – języka ukraińskiego. Na podstawie produktów w tymże języku autorka stara się zinterpretować źródło błędów interferencyjnych (czynnik typologiczny, poziom biegłości, poziom aktywacji każdego języka i inne).

Słowa kluczowe: akwizycja języków trzecich i kolejnych, wielojęzyczność, wpływy międzyjęzykowe, dystans typologiczny, język ukraiński, język rosyjski

Znajomość języków obcych uważa się za jedną z kluczowych umiejętności współczesnego człowieka, współczesnego Europejczyka. Umiejętność posługiwania się językami obcymi w obecnych czasach nie tylko wzmacnia naszą atrakcyjność na rynku pracy, ale i poszerza nasze możliwości komunikacyjne i poznawcze poprzez dostęp do literatury i mediów obcojęzycznych, ułatwia podróżowanie czy osobistą komunikację interpersonalną.

Zmieniająca się rzeczywistość, podążająca w kierunku integracji i tworzenia jednolitych struktur na wielu płaszczyznach, pociąga za sobą zmiany, między innymi w stosunku do wielojęzyczności. Według badania Eurobarometru z czerwca 2012 roku prawie dziewięć na dziesięć obywateli UE uważa, że znajomość języków obcych jest bardzo przydatna, bo 53% używa języków w pracy zawodowej, a blisko połowa respondentów myśli, że dzięki znajomości języka obcego ma lepszą pracę we własnym kraju. 98% twierdzi natomiast, że znajomość języków obcych wpłynie korzystnie na przyszłość dzieci [Commission Européenne].

Z kolei zmiany dotyczące stosunku do wielojęzyczności wpłynęły na obecny kształt modelu językowego współczesnego Europejczyka, który nie jest już osobą monolingwalną, ale wielojęzyczną, rozumiejącą potrzeby znajomości innych języków niż tylko ojczysty.

Według badania sondażowego Eurostatu, dotyczącego znajomości języków obcych w UE, 66% jej mieszkańców w wieku 25–64 lat deklarowało w 2011 roku znajomość przynajmniej jednego języka obcego, w tym 20% w stopniu biegłym,

35% dobrym, a 45% podstawowym. W Polsce znajomość języka obcego (najczęściej języka angielskiego) deklarowało 62% społeczeństwa, w tym 17% biegle, 34% dobrze, 49% w stopniu podstawowym [Rynek pracy].

Przytoczone dane procentowe optymistycznie przybliżają Polskę z roku na rok do średniej unijnej, jednak na tle innych państw wciąż wyglądamy bardzo słabo [Rynek pracy].

Najpopularniejszymi językami obcymi w Polsce są: język angielski (podstawowe narzędzie komunikacji na świecie), język niemiecki (język naszych zachodnich sąsiadów oraz najczęściej używany język w Parlamencie Europejskim), język francuski i język hiszpański (czołówka najbardziej przydatnych języków świata), język rosyjski (język krajów byłego ZSRR), język ukraiński (bliskie sąsiedztwo i związana z tym współpraca gospodarczo-kulturalna z przygranicznymi obwodami). Jednak coraz częściej ze względu na wymogi rynku pracy zainteresowania kierowane są ku językom mniej popularnym, wręcz oryginalnym, takim jak chiński, koreański, japoński, arabski czy języki skandynawskie, a nawet hindi [Streczeń 2015, 50; Smolik 2015, 46–47].

Polskie uczelnie oferują wiele kierunków filologicznych, które oprócz języka kierunkowego mają w programach naukę jednego lub kilku języków obcych. Na przykład studenci filologii słowiańskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (KUL) wybierający specjalność rosyjską oprócz języka rosyjskiego (3 lata I stopnia i 2 lata II stopnia) mają w programie naukę drugiego języka wschodniosłowiańskiego – języka ukraińskiego (60 godz. na drugim roku I stopnia) oraz trzeciego języka wschodniosłowiańskiego – języka białoruskiego (opcjonalnie dla studentów, którzy wybrali językoznawcze seminarium magisterskie (30 godz. pierwszy rok II stopnia). Natomiast studenci ukraińscy podejmują naukę języka rosyjskiego w wymiarze 60 godzin na pierwszym i drugim roku I stopnia, przy 90 godzinach języka ukraińskiego. Oprócz języków kierunkowych studenci slawistyki wybierają też inne języki nowożytne na różnym poziomie biegłości w ramach lektoratu. Najczęściej wybieranymi językami są język angielski, niemiecki, włoski i hiszpański.

Wobec powyższych danych językowy model slawisty kulowskiego będzie wyglądał następująco. Przeciętny student slawistyki KUL to Polak z językiem polskim jako pierwszym (L1), wybierający specjalność rosyjską – z językiem rosyjskim (L2), na poziomie A2/B1 podejmujący naukę języka ukraińskiego (L3). Należy również pamiętać o innych językach, niekierunkowych, pozostających w umyśle uczącego się jako L3+ (język angielski, niemiecki, włoski, hiszpański).

Zmieniający się model językowy współczesnego Europejczyka, który jest często osobą dwujęzyczną, trójjęzyczną czy nawet wielojęzyczną, zwrócił uwagę lingwistów na potrzebę weryfikacji dotychczasowego stanu badań nad procesami nabywania i używania języków już nie drugich (w znaczeniu obcych), ale trzecich i kolejnych.

Czym więc różnią się procesy nabywania i używania języka drugiego od procesów analogicznych języka co najmniej trzeciego? „Przede wszystkim większa liczba obecnych w umyśle języków stwarza większe możliwości interakcji między nimi – konstatuje Zofia Chłopek. – Niezwykle istotny jest tutaj czynnik typologii językowej, kształtujący interakcje między obecnymi w umyśle językami. Zauważmy przy tym, że podczas gdy obecne w umyśle dwa języki mogą być po prostu bardziej albo mniej spokrewnione, każda z par obecnych w umyśle co najmniej trzech języków może być ze sobą spokrewniona w odmiennym stopniu. Procesy międzyjęzykowe zachodzące w umyśle co najmniej trójjęzycznym kształtowane mogą być także przez kolejność nabycia każdego z języków. Podczas gdy w sytuacji nabycia dwóch języków możliwe są tylko dwie konfiguracje (równoczesne nabywanie dwóch języków albo nauka języka drugiego po języku pierwszym), istnieje o wiele więcej możliwości, jeżeli chodzi o kolejność nabycia co najmniej trzech języków. Kompleksowość zjawisk psycholingwistycznych, jakie mają miejsce w umyśle co najmniej trójjęzycznym, wiąże się z takimi czynnikami, jak poziom biegłości osiągnięty w każdym z języków, poziom aktywacji każdego z nich, funkcje pełnione dla danej osoby przez każdy z języków oraz sposoby i konteksty nabywania i używania każdego z języków” [Chłopek 2011, 13]. Te czynniki w głównej mierze wpływają na architekturę wiedzy językowej w umyśle osób nabywających języki trzecie i kolejne i ich używających oraz decydują o możliwościach ich produktywności.

Przyjrzyjmy się zatem produktom kulowskich rusycystów w ich L3 języku ukraińskim. Na podstawie nazw miesięcy i dni tygodnia zostaną poddane próbie analizy procesy międzyjęzykowe zachodzące w umysłach co najmniej trójjęzycznych studentów oraz czynniki kształtujące te procesy.

L3	L2	L1	produkt L3
Понеділок	понедельник	poniedziałek	Понеділник Поніділник Поніделник Понеділник понедельник
вівторок	вторник	wtorek	вторік второк вторник
середа	среда	środa	сріда среда
четвер	четверг	czwartek	четверг четрвак

п'ятниця	пятница	piątek	п'ятниця п'ятніца п'ятниця пятник пятніца п'ятниця
субота	суббота	sobota	суббота
неділя	воскресенье	niedziela	неделья неделія неділа неділ'я воскресеніє
січень	январь	styczeń	січень
лютий	февраль	luty	люти февраль
березень	март	marzec	марз верезень березен
квітень	апрель	kwiecień	квітень апріель
травень	май	maj	травень май
червень	июнь	czerwiec	червень червець июнь
липень	июль	lipiec	липень липець ліпень липець июль
серпень	август	sierpień	серпень серпен серепень августь
вересень	сентябрь	wrzesień	вжесень вресень септембрь

жовтень	октябрь	październik	жовтень октябрь
листопад	ноябрь	listopad	листопад листопад лістопадь
грудень	декабрь	grudzień	грудень дікабр деревень

Obserwując mnogość i różnorodność formalną produktów studentów rusycystów w ich L3, jakim jest język ukraiński, możemy stwierdzić, że bez wątpienia mamy do czynienia ze zjawiskiem transferu językowego. Jeżeli student wykorzystuje wykształcone nawyki i zdobyte umiejętności na nowy materiał językowy, a one stanowią źródło trudności, to w ostateczności prowadzi do powstania produktu-formy nienormatywnej. Mamy wówczas do czynienia z transferem negatywnym (zjawisko interferencji). Jeśli natomiast przenoszenie nawyków sprzyja przyswajaniu nowego języka, to mamy do czynienia z transferem pozytywnym [Kurcz 2000, 185]. Należy jednak od razu zastrzec, że zjawiska wpływów międzyjęzykowych nie można rozpatrywać wyłącznie z punktu widzenia transferu negatywnego, który jest uwidoczniiony w postaci produktu-formy nienormatywnej. Transfer może być również pozytywny, lecz jego efekt w postaci produktu w języku docelowym jest trudniejszy do weryfikacji i wymaga analizy wewnętrznych procesów nabywania języka [Herdina i Jessner 2002, 61]. Mają one miejsce tam, gdzie podobieństwa i skojarzenia elementów języka ojczystego lub/i języka obcego (języków obcych) stanowią czynnik usprawniający proces nabywania wybranych elementów poszczególnych podsystemów języka docelowego [Bawej 2016, 11].

Pojęcie wpływów językowych (ang. *cross-linguistic influence*) w literaturze przedmiotu pojawiło się w latach 80. XX w. w pracy Erica Kellermana i Michaela Sharwooda Smitha i rozumiane było jako transfer, interferencja, pożyczka, unikanie oraz związane z L2 (językiem drugim jako obcym) aspekty utraty języka [Sharwood Smith i Kellerman 1986, 1]. Jednakże dotychczasowe badania opierały się wyłącznie na osobach dwujęzycznych i dotyczyły interakcji zachodzących tylko pomiędzy językiem ojczystym (L1) a językiem obcym (L2). Koncentrowano się przede wszystkim na negatywnym transferze z języka pierwszego do języka nowego (L2), stąd potrzeba weryfikacji zagadnienia.

Ze względu na zmieniającą się rzeczywistość współczesna definicja obejmuje szerszy zakres interakcji zachodzących między wieloma językami: wpływy międzyjęzykowe określa się jako zachodzące w umyśle każdego rodzaju oddziaływanie (co najmniej) jednego języka (interjęzyka) na dowolny inny język (interjęzyk) [Chłopek 2011, 141]. Zgodnie z definicją, oprócz mnogości języków

pozostających w umyśle osoby wielojęzycznej, zakładamy również większą liczbę potencjalnych dróg i kierunków wpływów międzyjęzycznych.

Wpływy interlingwalne pojawiają się w procesach produkcji w języku docelowym dlatego, że systemy językowe osoby dwu-/wielojęzycznej magazynowane są w tych samych strukturach cerebralnych pamięci i w trakcie użycia języka docelowego następuje aktywacja odpowiednich elementów lub cech języka niedocelowego (języków niedocelowych) i/albo języka ojczystego w celu uzupełnienia ubytku, spowodowanego niskim stopniem biegłości języka docelowego.

Dlatego o wpływach można mówić wówczas, gdy w produkcji pisemnej lub ustnej zauważamy pojawiające się formy błędne (niestandardowe) w języku ukraińskim z wyraźnym udziałem odpowiedniego składnika języka niedocelowego (język rosyjski, język angielski lub inne języki pozostające w umyśle uczącego się/użytkownika) lub ojczystego (język polski). Jako przykłady mogą posłużyć następujące produkty: *понедельник, среда, пятница, марз, май, июнь, дикабр*.

Dysponując produktami wpływów w postaci błędów lub omyłek oraz form normatywnych, jesteśmy zmuszeni do analizy procesów psycholingwistycznych, które leżą u ich podłoża. Ich znajomość pozwala w miarę trafnie przewidzieć źródło i natężenie wpływów interlingwalnych.

Do najczęściej wymienianych przez wielu autorów literatury przedmiotu czynników kształtujących wpływy międzyjęzyczne należą:

1. Stopień pokrewieństwa języków
2. Poziom biegłości w każdym z języków
3. Poziom aktywacji każdego z języków
4. Kolejność nabywania języków.

Rozpatrując zaprezentowane przykłady produktów kulowskich rusycystów w ich L3, czyli języku ukraińskim, można z całą stanowczością potwierdzić wpływ czynnika typologicznego na interakcje językowe. Wielu badaczy pracujących z uczącymi się/użytkownikami języków trzecich lub kolejnych stwierdza, że im bliżej spokrewnione są języki, tym większe jest prawdopodobieństwo pojawienia się wpływów między nimi*. I rzeczywiście pojawiające się błędy interferencyjne w L3 spowodowane były najczęściej wpływami z języka rosyjskiego (L2), należącego razem z językiem białoruskim do tej samej grupy języków wschodniosłowiańskich. (m.in. *понеділік, четверг, пятніца, суббота, февраль, Апрель, дикабр*). W odnotowanych przykładach zaobserwowano różne rodzaje wpływów; transfer kompletnej formy leksykalnej z języka rosyjskiego (*июнь, июль*) oraz transfer formy z języka rosyjskiego lub/i** z języka ojczystego z nieznaczną adaptacją fonetyczną lub ortograficzną (*среда, п'ятніца, апрель, август, листопад*).

* Na istotną rolę czynnika dystansu typologicznego zwracają uwagę między innymi: H. Ringbom, J. Cenoz, Jean-Marc Dewaele, D. Gabryś-Barker, T. Odlin.

** Nie można wykluczyć wpływów łącznych.

Przykłady produktów w języku ukraińskim wskazują nam na fakt zaistnienia szeregu operacji międzyjęzykowych na różnych poziomach językowych. Mamy tutaj najczęściej do czynienia m.in. ze zjawiskiem „przełączania kodu”, które polega na wykorzystaniu jednostki leksykalnej czy całego zdania języka niedocelowego (języka rosyjskiego) z możliwą adaptacją jako produktu w języku docelowym (ukraińskim – *июнь, июль, август, суббота, декабрь*).

Badania H. Ringboma, przeprowadzone na studentach z L1 fińskim i L2 szwedzkim lub L1 szwedzkim i L2 fińskim i L3 angielskim [Ringbom 2001, 59–68] i Zofii Chłopek ze studentami z L1 polskim, L2 niemieckim i L3 angielskim [Chłopek, Małgorzewicz 2009, 3], potwierdzają, że źródłem interferencji jest zazwyczaj język bliżej spokrewniony z językiem docelowym, często przy pominięciu języka ojczystego. Przy czym dwa z trzech języków należały do tej samej grupy językowej (języki germańskie), jeden do innej (rodzina ugrofińska – język fiński oraz słowiańska – język polski). Jak jednak potraktować konfigurację trzech języków pochodzących z tej samej rodziny językowej (języków słowiańskich), ale należących tylko do innych grup (L1 – grupa zachodniosłowiańska, L2 i L3 – grupa wschodniosłowiańska)?

Bliskie pokrewieństwo wszystkich języków pozostających w umyśle uczącego się, jak pokazują liczne przykłady, może powodować pojawienie się wpływów między różnymi językami. Stąd oprócz wpływów z L2 zaobserwowano liczne przykłady wpływów również z L1 (*люти, марз, червець, липець, вжесень*). Jak zatem wyjaśnić różnorodność wpływów, dlaczego studenci raz utworzyli formę z wyraźnym wpływem języka polskiego albo dlaczego innym razem dokonano, intencjonalnie bądź nieświadomie, transferu z języka rosyjskiego? A może, czego nie można wykluczyć, mamy do czynienia z wpływami łącznymi (równoczesnymi z L1 i L2)?

Niewątpliwie czynnik dystansu typologicznego stanowi w przypadku omawianych przykładów składnik główny do tworzenia wpływów międzyjęzykowych, jednak różna intensywność, jakość oraz często kierunek wpływów zależą w jakimś stopniu od szeregu innych zmiennych te wpływy kształtujących. Mam tutaj na uwadze poziom biegłości językowej oraz poziom aktywacji każdego z języków.

Przyjmuje się zazwyczaj, że niski poziom opanowania języka docelowego oraz wysoki poziom opanowania języka niedocelowego to sprzyjające warunki do powstania wpływów między językami*. Czyli jeśli student nie zna np. nazwy miesiąca w języku ukraińskim, wykorzystuje dostępne mu wzorce dobrze opanowanych języków. I teraz w zależności od poziomu biegłości języków niedocelowych (język rosyjski i inne języki w trakcie uczenia się) dokonuje transferu wiedzy z L2 albo w sytuacji niskiego poziomu L2 tworzy produkt na bazie L1 (języka polskiego).

* Prace H. Ringboma.

Przyjrzyjmy się produktom w L3: *вжесень* (L2 *сентябрь*, L1 *wrzesień*). Prawdopodobnie zachodzi tu zjawisko wpływu z L1, spowodowane niskim poziomem biegłości L2, w którym nazwa miesiąca utworzona jest od innej podstawy słowotwórczej. Od innej, niesłowiańskiej podstawy utworzone są również nazwy innych miesięcy (np. *декабрь*, *август*) i to właśnie one uaktywniły się przy produkcji w L3, jednak zaobserwowano adaptację fonetyczną i ortograficzną (produkt L3: *дикабр*, L3 *грудень*, produkt L3 *августь*, L3 *серпень*).

Ciekawą formą jest *сентембрь* jako ‘wrzesień’. Konfiguracja czynników kształtujących wpływ języka niedocelowego (ewentualnie języków niedocelowych) na produkcję takiej formy może opierać się głównie na czynniku niskiej biegłości języków L3 i L2 (czynnik typologiczny nie musiał być dominujący) oraz na wysokim poziomie aktywacji języka niedocelowego (języka angielskiego L3+), nawet należącego do innej rodziny językowej. Poziom aktywacji języka zależy przede wszystkim od czasu i intensywności jego używania [Chłopek 2011, 168]. Wobec tego można zaryzykować stwierdzenie, że transfer językowy w postaci przełączenia kodu mógł zaistnieć w sytuacji intensywnej nauki języka angielskiego podczas sesji egzaminacyjnej, co zresztą zostało potwierdzone podczas wywiadu z interlokutorem.

Źródłem błędów interferencyjnych zaobserwowanych u studentów rusycystów KUL z L1 polskim, L2 rosyjskim i L3 docelowym ukraińskim, oprócz dystansu typologicznego (L2 i L3 wschodniosłowiańska grupa, L1 zachodniosłowiańska grupa, L1, L2 i L3 – języki słowiańskie) są również inne czynniki: poziom biegłości językowej i, być może, poziom aktywacji każdego z języków. Wpływy zachodziły zarówno jako L1→L3 głównie na poziomie leksykalnym oraz L2→L3 na wszystkich poziomach wiedzy językowej.

Powyższe uwagi oraz pozostawione pytania dotyczące transferu językowego nie przynoszą jednoznacznych odpowiedzi i nie wyczerpują zaproponowanego tu zagadnienia, a są zaledwie wstępem do dalszych badań, wpisując się w nurt psycholingwistycznych zainteresowań wielojęzycznością. Należałoby szerzej przyjrzeć się dodatkowo procesowi transferu pozytywnego, który również zachodził w umysłach uczących się. Dopiero interpretacja wyników badań tych dwóch procesów może pomóc w usprawnieniu nauczania poprzez dokładniejsze zrozumienie procesów zachodzących w umyśle każdej osoby wielojęzycznej oraz czynników kształtujących te procesy.

LITERATURA

- Bawej I., 2016. Nauka leksyki w języku obcym na przykładzie transferu pozytywnego języka polskiego, angielskiego i niemieckiego. „Linguodidactica”, t. 20, s. 9–24.
- Chłopek Z., 2011. Nabywanie języków trzecich i kolejnych oraz wielojęzyczność. Aspekty psycholingwistyczne (i inne). Wrocław.
- Chłopek Z., Małgorzewicz A., 2009. Niebezpieczne podobieństwa angielsko-niemieckie. Warszawa.

- Commission Européenne – COMMUNIQUES DE PRESSE – Communiqué de presse – często zadawane pytania dotyczące wielojęzyczności i nauki języków, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-12-703_pl.htm?locale=FR (dostęp 19.10.2015).
- Herdina P., Jessner U., 2002. A dynamic model of multilingualism: perspectives of change in psycholinguistics. Clevedon.
- Kurcz I., 2000. Psychologia języka i komunikacji. Warszawa.
- Ringbom H., 2001. Lexical transfer in L3 production, w: J. Cenoz, B. Hufeisen, U. Jessner (red.), Cross-linguistic influence in third language acquisition: psycholinguistic perspectives, multilingual matters. Clevedon, s. 59–68.
- Rynek pracy, http://rynekpracy.pl/monitor_ryнку_pracy_1.php/wpis.233 [dostęp 19.10.2015].
- Sharwood Smith M., Kellerman E., 1986. Crosslinguistic influence in second language (wstęp), w: E. Kellerman, M. Sharwood Smith (red.), Crosslinguistic influence in second language acquisition. Oxford, s. 1–9.
- Smolik K., 2015. Który język obcy będzie najcenniejszy w przyszłości? „Semestr”, nr 174, s. 46–47.
- Streczeń A., 2015. Językowa oryginalność – to się opłaca. „Semestr”, nr 174, s. 50.

HOW TO SAY IN UKRAINIAN?
FROM THE PROBLEMS WITH UKRAINIAN LANGUAGE ACQUISITION AMONG
RUSSIAN PHILOLOGY STUDENTS

Abstract. This article is an attempt to describe the phenomenon of interlingual influence. The study subjects were students of Russian philology with language proficiency level A2/B1 during the acquisition of another foreign language, Ukrainian language. On the basis of the products of that language author tries to interpret the source of error interference (typological factor, level of proficiency, the level of activation of each language and others).

Key words: third language acquisition and additional, multilingualism, interlingual influence, typological distance, Ukrainian language, Russian language